

PERCEPCIÓ: USOS I TEORIES

*Josep Roca i Balasch,
Professor de Psicologia, INEFC-Barcelona.*

Resum

L'objectiu d'aquest treball és procurar una orientació sobre el concepte de Percepció, partint de l'anàlisi dels usos i interpretacions més comunes sobre aquest terme. Es posa especial èmfasi sobre el caràcter convencional arbitrari del llenguatge ordinari i sobre com aquest llenguatge comporta embolics notables a l'hora de cercar una aproximació psicològica. Es proposa la limitació de l'ús del concepte de Percepció per descriure l'adaptació psicofísica que inclouria tot allò referent a la conducta perceptivo-motriu. Complementàriament s'apunta la necessitat d'arribar a un model comportamental del que és el fet de percebre.

Paraules clau: Percepció, llenguatge ordinari i científic.

Introducció

Tant en el llenguatge ordinari com en

el científic i tècnic, el concepte de Percepció admet diferents sentits. En el llenguatge ordinari, que una paraula tingui diferents sentits no és un problema fonamental ja que acostumen a ser el context i la situació determinada els qui acaben determinant el sentit d'un mot. Tant és així que, sovint, fins i tot utilitzant una paraula malament, la gent s'entén.

En el llenguatge científic i tècnic, en canvi, que una paraula tingui més d'un sentit i que aquest sigui totalment dependent del moment i les circumstàncies d'ús, és un inconvenient. La característica fonamental de la tasca científica i tècnica és que pretén construir un llenguatge tan unívoc com sigui possible, és a dir, pretén construir representacions al màxim de fiables i universals sobre els fenòmens que vol descriure. Que una paraula tingui diferents sentits o que aquests depenguin de circumstàncies totalment particulars és, evidentment, un inconvenient insalvable.

Passa, a més, que hi ha un flux conti-

nu d'intercanvis entre el llenguatge ordinari i el científic, de tal manera que fàcilment es produeixen interferències, i més si es té en compte que el llenguatge és un univers viu de convencions, això és, s'hi donen canvis de sentit de manera contínua i per diverses raons que ara no vénen al cas. Només com a exemple serveixi el cas de l'expressió "visió perifèrica" relacionada amb el tema de la percepció i utilitzada en el món de l'entrenament esportiu. "Visió perifèrica" es refereix primàriament o originàriament, al fet que els estímuls es projectin en les zones laterals de la retina. Hi ha un interès i recerques que s'han centrat en la diferent composició cel·lular de la retina en les zones centrals i perifèriques, en la diferència en la sensibilitat al color, en la latència o el temps de reacció, etc. Ara bé, el tema interessant és que aquella expressió s'utilitza en un sentit molt divers quan es diu que "s'ha de tenir una bona visió perifèrica" com a sinònim d'estar alerta o atent a la jugada o, encara més, com a

sinònim de disposar d'una bona aptitud tàctica en els esports col·lectius. Un canvi de sentit tan brutal com aquest, tot i que és comprensible per algunes relacions o equivalències semàntiques, no deixa de provocar forts problemes al psicòleg que, per exemple, vol entendre el que és la tàctica i ha de parlar amb un entrenador que per la pròpia experiència i circumstàncies específiques de l'univers del seu esport ha utilitzat aquella expressió i, a més, s'entén amb els seus col·laboradors, jugadors i alumnes. Aquell, que és un canvi de sentit recent i d'abast limitat, té l'avantatge de suggerir com, presumiblement, s'han donat molts altres canvis de sentit ja ben instal·lats i acceptats en el nostre llenguatge ordinari i científic.

És sabut que la construcció de moltes maneres de dir i parlar s'ha basat en aquest anar canviant de sentit les paraules sense que se'n puguin determinar els límits. L'anàlisi etimològica pretén cercar una lògica evolutiva de les paraules però no pot explicar l'arbitrarietat convencional que fa que un grup d'individus iniciï, fomenti i estengui un ús determinat d'una paraula o expressió. S'imposa aleshores una anàlisi sociolingüística.

En gran part, el problema de qualsevol científic és el de mirar d'aclarir-se sobre l'ús de les paraules en el llenguatge ordinari i el de veure com es corresponen amb la teoria dins la qual ell treballa. De fet aquesta és una tasca fonamental a l'hora de presentar una teoria: els termes, les expressions i l'ús unívoc que configuren una teoria han d'observar correspondència amb expressions i paraules del llenguatge ordinari que no tenen per què seguir la lògica de les expressions d'una teoria.

En aquest sentit, quan un psicòleg pretén explicar el que pot ser la percepció i com els coneixements que es tenen poden ser útils a un entrenador o educador, es troba que ha de realitzar aquest treball d'aclariment lingüístic. Doncs bé, aquest article és en realitat un treball d'aclariment lingüístic.

No es pot, però, deixar de dir que dins la psicologia i d'altres ciències que s'ocupen de la percepció, hi ha diferents teories. Això, òbviament, complica les coses. Tanmateix no ha de preocupar. Tothom sap que dedicar-se a la ciència és dedicar-se, primàriament, a les paraules i a les teories professionalment.

Són aquells diferents usos i teories els que configuren la situació conceptual que volem descriure tant per assenyalar l'abast i la magnitud dels embolics als quals s'ha de fer front com per arribar a proposar una interpretació unívoca per a aquell concepte de percepció dins d'un marc teòric de caire naturalista. Realitzem aquesta descripció amb l'esperança de contribuir a un coneixement, no només del parlar que té relació amb el concepte de percepció, sinó també del treball psicològic que pot facilitar una entesa científica més fructífera entre els psicòlegs, els educadors físics i els entrenadors.

Percepció: Etimologia, definició i sinònims en el llenguatge ordinari

Etimològicament, segons Casares (1959) el terme "percebre" prové de la paraula llatina *percipere* ("apoderarse de algo, recibir, percibir, sentir"), i del terme també llatí *capere*

("coger"). Cal fer esment del terme *Apercepció* que té la mateixa arrel etimològica i que es defineix com a preparar, avisar, advertir.

A continuació presentem dues definicions i sinònims extrets de diccionaris. Casares (1959). Percepción: "Acción y efecto de percibir. Sensación correspondiente a la impresión material de los sentidos".

Fabra (1981). Percepció: "Acció de percebre, la facultat de percebre, la cosa percebuda".

En Casares, el terme "percepció" es remet al terme "sensibilitat" i aquest té els següents sinònims presentats en tres grups.

- "Perceptibilidad, perceptividad, intuición, agudeza, hiperestesia, sentido".
- "Conocimiento, sensación, impresión, percepción, imagen, representación, excitación".
- "Sentir, experimentar, percibir, notar, apreciar, advertir, observar, padecer, sufrir, entrar en, impresionarse".

Hi ha diferents aspectes a comentar d'aquestes definicions i sinònims. El primer és que s'utilitza *Percepció* i *Sensació*, o *Percebre* i *Sentir*, com a sinònims. Això que en el llenguatge ordinari no representa cap problema, sí que ho és en el llenguatge científic: no és el mateix descriure la reactivitat dels sentits – la sensibilitat –, que la percepció que incorpora la sensibilitat en un univers comportamental diferenciat, encara que només sigui pel fet que no hi ha percepció sense història individual. És a dir, la sensibilitat ens ve imposada filogenèticament mentre que la percepció es construeix en la vida de cada organisme. Tornarem sobre aquesta diferenciació més endavant.

Un altre aspecte, més lingüístic i potser per això més bàsic, és que percebre ve d'agafar, captar o apoderar-se d'alguna cosa: sent així s'indueix a un esquema conceptual segons el qual hi ha d'haver un subjecte que realitzi aquelles accions, i encara més: en algun lloc s'ha de posar allò que s'agafa. Sent així, el llenguatge ordinari que reflecteixen els diccionaris induïx al fet que unes teories científiques puguin semblar més pròximes o vàlides per al llec. Aquest és un tema fonamental de la ciència psicològica que he tocat en un altre lloc (Roca, 1991) i que només deixem apuntat aquí.

Un altre aspecte és el referent al fet que en la definició de Percepció, el Percebre i la Cosa percebuda són utilitzats com a sinònims. Aquest és un tema que ha portat no pocs maldecaps i malentesos als psicòlegs (Ribes, 1990). Descriure el comportament d'orientar-se o relacionar estimulacions o objectes (percebre) no pot ser científicament explicat de la mateixa manera que "tenir una cosa percebuda". Hi ha moltes preguntes derivades i confusionàries, alguna ja apuntada més amunt: hi ha un magatzem de percepcions? És com un ordinador? Percebre i Percepció, són dues coses diferents? El llistat seria llarg i no cal dir que els psicòlegs hem de fer-les front sense defallir encara que els embolics no siguin només nostres. No cal dir, d'altra banda, que parlar de la "facultat" de percebre implica crear una entitat en els subjectes que sigui la responsable d'executar percepcions o no. Aquesta manera de dir, que pot ser molt útil en el llenguatge ordinari, incideix molt negativament en la psicologia ja que en lloc d'estudiar el fet de perce-

bre com un comportament, hom ha esmerçat una gran dedicació a mesurar la "facultat de percebre" o la seva situació a l'interior del subjecte.

Hi ha altres usos equívocs i generadors d'embolics en les definicions i en els sinònims que hem citat. No continuarem parlant d'ells. Només voldríem deixar constància del fet que el llenguatge ordinari ja planteja problemes profunds i que cal ser-ne conscient per tal de no confondre's.

Finalitats perceptives diferenciades

Una de les característiques fonamentals del concepte de percepció és la de no oferir —com a tal concepte— cap diferenciació respecte de què s'apodera o de què agafa, és a dir, s'utilitza la paraula percepció com a sinònim de captació però sense especificar què es capta.

Si partim que la conducta psicològica s'entén com una conducta que significa adaptació a l'univers físico-químic, biològic i social que constitueixen el medi individual, s'observa que existeixen usos d'aquest concepte per cada una d'aquelles finalitats adaptatives. Això és així en el llenguatge ordinari però també ho és en el llenguatge actual de la psicologia. De fet, el llenguatge psicològic —com en tantes altres situacions— ha seguit fil per randa el llenguatge ordinari i no se n'ha pogut deslligar, construir una terminologia unívoca com seria desitjable. Els textos que mostren l'ús del concepte de percepció, els quals citarem a continuació, en relació a tres finalitats adaptatives nítidament diferenciades han estat ja extretes del llenguatge científic i tècnic.

Percepció biològica

Una de les primeres accepcions del concepte de percepció és la que descriu el condicionament com a reaccionar, aprendre o construir en base a les associacions que cada individu pot haver sofert. Agafar afecte o por a un objecte o situació és un fenomen de condicionament típic que implica una alteració biològica, normalment referida en termes d'emocionalitat. La definició de Martens (1977) entra de ple en aquest apartat:

"L'estat d'ansietat davant la competició es defineix com la tendència a *percebre* situacions competitives com a amenaçadores i a respondre amb sentiments d'aprehensió o tensió" (pàg. 23). El condicionament clàssic o paulovià ha demostrat a bastament com els organismes poden respondre condicionadament i amb atracció o aversió a estímuls inicialment neutres en funció dels seus aparellaments amb altres estímuls incondicionats plaents o aversius. En aquest sentit quan es diu que es percep una situació "com a amenaçadora" s'està descrivint l'existència d'un condicionament aversiu en un individu particular.

Anomenar percepció a aquest reaccionar condicionat no contradiu el llenguatge ordinari però sí que ho fa, de totes totes, respecte del llenguatge científic psicològic. Només cal pensar en el fet elemental que percebre "el perill" no es pot explicar igual que percebre "el moviment", cosa que inclouríem en l'apartat següent.

Percepció física

Una altra accepció del concepte de percepció va lligada a l'orientació respecte del comportament físic dels objectes i del propi cos en l'espai i en el temps:

“L'aspecte qualitatiu de la *percepció* del jugador comença amb la percepció de les constel·lacions espacials i amb la percepció dels moviments de la pilota i dels jugadors. La percepció de la situació dinàmica i espacial de les distàncies, dels errors i de les velocitats dels objectes entra en estreta relació amb les situacions cinestèsiques del jugador” (Mahlo, 1981; pàg. 45). Aquesta només és una descripció –però prou suggestiva– d'un univers adaptatiu diferenciat de l'anterior i del que veurem a continuació.

Percepció social

Una de les accepcions més rellevants del concepte de percepció és la que fa referència a la valoració que un individu fa d'una determinada situació social i del paper o possibilitats que hi pot desenvolupar.

La Psicologia social ha emfasitzat conceptes tals com “atribució, representació, autoconcepte, autoimatge, autoestima, autoeficàcia” i tants d'altres que posen de manifest aquella valoració o captació que cada subjecte realitza en una situació d'interacció social. Només referint-se al ja clàssic concepte d'atribució de Heider, Munné (1989) afirma: “La teoria de la atribución se refiere a la *percepción* de la causalidad de la conducta social. Se basa en el análisis ingenuo de la acción. El hombre atribuye lo que ocurre en su ambiente a unos factores causantes determinados y esta explicación causal de las acciones ya sean propias o de los otros- influye en su conducta en tanto que contribuye al significado de esta y por lo mismo a su posible predicción y control.” (Pàg. 193).

Qualsevol entrenador o educador coneix aquest significat de la percepció

social i de la seva utilitat per poder explicitar el fet que el rendiment en l'activitat física i esportiva depèn de les atribucions que cada subjecte realitza i, en general, de tot tipus de valoracions de la situació i de les seves possibilitats.

Aquesta n'és una mostra:

“El fet de prendre consciència de si mateix es defineix com la *percepció* i comprensió dels estats i de les accions de l'atleta en relació directa amb les exigències de l'ambient.” (Epuran, 1988; pàg 6).

Com dèiem, aquest ús del concepte de percepció com a prendre consciència és d'una gran rellevància en l'entrenament i en el rendiment esportiu. Tant és així que molt sovint és aquest el sentit que sobresurt i que majoritàriament es refereix si hom demana una definició de percepció.

No cal dir que aquests tres usos del concepte de Percepció són legítims. Tanmateix entenc que seria molt més útil, per ser menys ambigu, l'ús del concepte de percepció per referir només l'adaptació o ajust *físic*. És a dir, utilitzar el concepte de Percepció per descriure l'orientació psicològica respecte del comportament físic que presideix la vida dels organismes. He tractat aquest tema en d'altres llocs (Roca, 1990 a, 1990 b), tot assenyalant el fet que aquell concepte podria englobar tot l'univers del comportament motor, emfasitzant el terme *conducta perceptivo-motriu*.

Una altra alternativa consistiria a parlar de *Psicofísica* o de *Comportament Psicofísic*, tot i les connotacions que aquesta paraula té respecte de la psicofísica clàssica que fou i és una pràctica experimental molt lligada a determinats supòsits teòrics amb els que no coincidim. Salvant doncs les

connotacions i diferències, el concepte *Psicofísic* podria ser un bon descriptor del que s'ha volgut descriure tradicionalment com a Percepció sensorial o percepció física.

Aquest és un tema que interessa fonamentalment als psicòlegs però, és evident, interessa també a tots els científics i tècnics centrats en el comportament humà. Si més no, per estar a l'aguait de les ambigüitats que subsisteixen.

Percepció: “La ment que agafa o s'apodera de coses”

A l'ambigüitat sobre les diferents finalitats adaptatives respecte de les quals es pot aplicar indistintament el concepte de Percepció, cal afegir una ambigüitat que es dona en un altre ordre, en el de la teorització sobre què és i en què consisteix l'acte de percebre.

La definició de percepció com a “agafar” o “apoderar-se” d'alguna cosa per part de la ment és la més bàsica i la més estesa. Tothom es congrua fàcilment amb aquesta interpretació segons la qual la ment és com un ordinador que rep les dades sensorials i les tracta en una primera instància abans de processar-les i de prendre decisions i d'executar-les. La Percepció, prenent aquest símil, és com la primera instància o facultat psicològica. De fet aquesta manera acceptada i estesa d'entendre la percepció no ha variat gaire respecte de les primeres formulacions empiristes en les quals se suposava que les impressions sensorials arribaven a la ment en forma de sensacions i que les percepcions eren les elaboracions primàries fruit del mecanisme d'associació.

Aquesta manera de pensar ha portat molts problemes als psicòlegs ja que s'han hagut de capficar cercant on era el lloc on era aquella facultat i on operava en la ment aquest tractament primari de les dades sensorials. Evidentment s'ha suposat que es trobava –sense poder dir com ni de quina manera– dins del cervell. De fet, gran part de la història de la psicologia s'ha centrat a trobar el lloc on es troba la ment i els seus mecanismes corresponents.

Val a dir, d'entrada, que la ment no es troba enlloc ja que és un comportament: és com la gravetat o com la vida, que són comportaments diferenciats en els quals es troba organitzada la naturalesa –poso aquestes afirmacions com a reclam i com a referència del que ha de ser la meua conclusió, en aquest apartat–.

De moment revisarem el que ha succeït amb l'intent de reduir la ment a un pur producte de posar la ment dins del cervell o de parlar de la ment com si fos una cosa. El resultat d'aquest treball ingent es resumeix en dues línies d'interpretació: o bé es redueix el comportament psicològic de percebre a un fenomen merament biològic i s'afirma textualment que percebre és comportament neurofisiològic, o bé es parla de la ment com una realitat fantasmagòrica que opera a l'interior de les persones; en aquest cas, com en l'anterior, el cervell apareix com l'òrgan que executa la percepció i, normalment, amb un model o símil mecanicista.

Definicions reduccionistes de Percepció

La primera mostra de reduccionisme és la que entén la percepció com una reacció orgànica més. No es fa cap referència al fet inqüestionable que quan

parlem de percepció estem descrivint quelcom relacionat amb l'aprenentatge o, simplement, amb l'experiència de cada individu particular:

“La percepció és un procés exclusivament neurofisiològic de diferenciació i distinció dels estímuls essencialment òptics que provenen dels objectes, amb l'ajut dels òrgans dels sentits (analitzadors) que inclouen: un receptor, nervis centrípets i regions cerebrals especialitzades”. (Mahlo, 1981; pàg. 41).

No tornarem sobre aquesta definició perquè, com ja hem dit, no es pot reduir un comportament que es construeix en la història particular de cada individu, com és el fet de percebre, a un mer reaccionar incondicionat.

Una formulació que reconeix aquell fet de la història individual com quelcom constituït de la percepció es troba en la definició que segueix. Això no obstant, hi ha una doble reducció: es diu que percebre es redueix al funcionalisme orgànic i s'entén aquest funcionalisme com un sistema de commutació pròpia d'una màquina sense vida:

“Segons la moderna doctrina, la imatge no és mirada, sinó processada. Certs mecanismes específics del sistema visual denominats detectors se suposa que inicien missatges neurals en resposta a certes característiques igualment específiques de la imatge. La informació sobre aquestes característiques és llavors tramesa a ulteriors estats del cervell. En estats superiors és comparada i combinada amb la informació prèviament emmagatzemada mitjançant una sèrie de processos que eventualment donen lloc a l'experiència perceptiva...” (Neisser, 1981; pàg. 36).

Autors com ara Whitting (1979), més pròxims a l'àmbit de l'activitat física

i l'esport, tenen un discurs equivalent a un dels considerats fundadors del corrent cognoscitiu-cibernètic de gran volejada actualment.

Sens dubte que tractar de les teories sobre la percepció és ja pràcticament només una qüestió psicològica. No ho és tant en la mesura que tothom té teories sobre allò psíquic i en la mesura que hi ha teories compartides de manera acrítica. En aquest sentit, entenc que una teoria psicològica i les lluites teòriques dels psicòlegs interessen, novament, a tots els qui es mouen en l'àmbit de les anomenades ciències humanes.

Entenc, i ho he desenvolupat també a d'altres llocs (Roca, 1989 a, 1989 b, 1991), que la millor manera d'entendre el que és la Percepció sorgeix de prendre el criteri de *comportament* com a criteri d'organització de tota la naturalesa, inclosa la naturalesa humana.

Aquest criteri comporta entendre que la ment és un tipus de comportament que significa l'adaptació ontogenètica dels organismes als comportaments biològic, físico-químic i social que presideixen la seva existència. El que es pugui parlar en termes de “facultats” o de “coses percebudes” o de “percepcions passades” no implica el que psicològicament s'hagi de buscar entitats generadores, impressores o emmagatzemadores dins del cap. Allò són maneres de dir que no obliguen el científic a justificar-les; es justifiquen per l'ús i per l'enteniment de la gent, però per res més. Això es pot entendre fàcilment amb un exemple prosaïc però no insuficient: quan jo dic que tinc una paraula “a la punta de la llengua” no vol dir que calgui buscar la paraula allà ni cercar com ni de quina manera s'hi troba.

Seria ingenu i fer el ridícul. El que és sorprenent és que s'hagi perdut aquest sentit del ridícul quan en sentir que en el llenguatge ordinari es parla de "facultats" i de "coses percebudes", es demana al psicòleg que ho busqui i aquest, crèdul –per no dir una altra cosa– inicia un fantasiós camí per trobar on és la paraula "a la punta de la llengua" o la "facultat de

percebre o la memòria a l'interior del cap".

L'alternativa rau en entendre que Percebre és un comportament com ho és Sentir; en entendre que la Percepció, com la Sensació, quan són vistos amb naturalisme científic- són afeccions de la naturalesa humana. L'una, la Sensació, que descriu la reactivitat dels sentits als canvis

d'energia i l'altra, la Percepció, que descriu la condicionalitat reactiva en funció de la història individual d'estimulació.

Descriure aquests dos universos comportamentals que tenen una incidència pregonera en la comprensió del que és l'activitat física, ha estat un treball ja realitzat anteriorment (Roca, 1989 a). A ell remetem el lector interessat.

BIBLIOGRAFIA

CASARES, J., *Diccionario Ideológico de la lengua española*, Gustavo Gili, Barcelona, 1959.

EPURAN, M., *Terminología de Psicología Deportiva*, Dirección Geral dos Desportos, Lisboa, 1988.

FABRA, P. *Diccionari General de la Llengua Catalana*, Edhasa, Barcelona, 1981.

KANTOR, J. R., "The role of cognitive institutions in psychology and other sciences", *Revista mexicana de análisis de la conducta*, 5, 1-12, 1979.

MAHLO, F. H., *La acción táctica en el juego*, Pueblo y Educación, L'Havana, 1981.

MARTENS, R., "Sport Competition anxiety test", *Chapign, Human Kinetics*, Illinois, 1977.

MUNNÉ, F., *Entre el individuo y la sociedad*, PPU, Barcelona, 1989.

NEISSER, *Procesos cognitivos y realidad. Principios e implicaciones de la psicología cognitiva*, Marova, Madrid, 1981.

RIBES, *Psicología General*, Trillas, Mèxic, 1990.

ROCA, J., *Formas elementales de comportamiento*, Trillas, Mèxic, 1989 a.

ROCA, J., *Allò psíquic*, Eumo, Vic, 1989 b.

ROCA, J., "L'activitat i l'educació psicofísica", *Apunts. Educació Física i Esports*, 1990 a.

ROCA, J., "Educació física i educació biològica", *Temps d'Educació*, núm. 4, 1990 b.

ROCA, J., "El papel de las Instituciones Cognoscitivas en la ciencia psicológica", *Actas del XXXV Aniversario de la Escuela de Psicología*, Universitat Central de Venezuela, 1991.

WHITING, H.T.A., *Sports de balle et apprentissage. Aspects Psychologiques*, Les Presses de l'Université du Québec, Québec.